

De erfzonde en de utopie van de vrije markt

Jan Westert

*Een utopisch geloof in de vrije, neoliberale markt, kan de mens letterlijk blind maken. De filosoof-theoloog Hans Achterhuis, schreef betreft een buitengewoon boek: **De utopie van de vrije markt**. Hij ontmaskert de ideologie en de utopie van het denken van neoliberale utopisten als Alan Greenspan. Voor een christen, die wil nadenken over economie en geloof, over de achtergronden van de kredietcrisis en de daaraan te verbinden politieke over maatschappelijke keuzes zinvol om kennis van te nemen.*

Deze zomer begon met een strabante preek van Prof. Jochem Douma over de thematiek van de zondige aard van de mens, onbekwaam is tot iets goeds. Nu is Douma geen doemdenkende voorganger. Zijn preek wees naar het Licht aan het eind van de tunnel. Maar de preek bleef mij wel enige tijd bezighouden. Die lastige aard van de mens, zijn erfzonde, bepaalt je nadrukkelijk bij de grenzen van jezelf, de eigenmacht van de mens en de toorn van God. Douma sneed een thema aan, dat je in de moderne christelijke cultuur niet zo gemakkelijk in je hart toelaat. Ik was de preek nog aan herkauwen, toen ik het boek *Is God terug?* (2010) van de hoogleraar aan de VU, dr. A. van de Beek, las. Aan te bevelen! Van der Beek is zo mogelijk nog strabanter dan Douma. Als je christen bent in deze wereld kom je hopeloos in de knoop met jezelf, met je maatschappelijke verantwoordelijkheid, met politieke beslissingen. Zonde zit in mijzelf, ze zit in structuren, ze zit in de ambivalenties van het leven. Je komt de zonde altijd weer tegen. Vanaf en geboorte en zelfs daarvoor heb je al te maken met die kluwen van zonde. Zelfs je *pure zijn* is al schuld. Augustinus verbond daaraan het woord *erfzonde*. Het is verweven met het hele menselijk bestaan. Ook Van der Beek constateert dat de meeste mensen niet veel moeten hebben van de gedachte van de erfzonde. 'Ontkenning van de erfzonde is zelf zonde.', aldus Van der Beek. Ook zijn boek zoemde rond in mijn hoofd, toen ik begon aan *De utopie van de vrije markt*. Dat boek deed mij opnieuw beseffen, dat de klassieke gereformeerde leer over zonde en genade voor de beoordeling van neoliberalisme en het moderne kapitalisme en de vrije markt uitermate relevant is.

Achterhuis

Kredietcrisis De filosoof en theoloog, Hans Achterhuis, behoort tot de grootste denkers van Nederland. Zijn *De utopie van de vrije markt* (2010) is daar opnieuw een bewijs van. Zijn boek bevat een scherpe analyse van de ideologie van de vrije markt. Hij baseert zijn analyse op *Atlas Shrugged*, de roman van de Amerikaanse filosofe Ayn Rand, een zeer invloedrijke joodse filosofe met een ultrakapitalistische mensbeeld. Haar boek geldt in Amerika na de Bijbel als het belangrijkste boek van de afgelopen eeuw. Haar gedachtegoed inspireerde zowel Milton Friedman en zijn Chicago Boys als Pinochet, als Alan Greenspan, tot 2006 de president van de

Amerikaanse Federal Reserve Bank. Hij zat aan haar voeten. De politiek van deze bank raakt vrijwel ieder in de vrije wereld, zo heeft de kredietcrisis ons geleerd. Deze crisis vormde voor Achterhuis de aanleiding om de neoliberale utopie met haar verleidelijke en verwoestende kanten diepgaand te onderzoeken. Het werk van Achterhuis is uitermate boeiend, bovendien goed leesbaar. Het geeft geweldig inzicht in belangrijke drijfveren en de ideologie van de neoliberale denkers. Sinds de val van de muur in 1989 heeft dit denken de wind in de zeilen gehad. Er was een wereldwijde kredietcrisis voor nodig om de misstanden die er door ontstonden, te kunnen corrigeren.

<<tussenkop>>**Oergebod**

<<tekst>>De analyse van de grote kapitalistische utopie, *Atlas Shrugged*, hielp Achterhuis ontdekken hoe utopisch het karakter van het neoliberalisme is. Veel van ons menselijk erfgoed en veel van de omheinde instituties die wij in de afgelopen eeuwen gecreëerd hebben, verdienen het volgens hem om te worden verdedigd tegen 'de neoliberale tsunami'.

De schaduwkanten van het utopisch geloof in de vrije markt liegen er niet om. Achterhuis wijst op het oergebod dat een menselijke samenleving mogelijk maakt. Het staat op de tweede tafel van de goddelijke geboden geschreven: 'Gij zult niet begeren'. In het neoliberale utopisch denken van Rand, Greenspan, Friedman en anderen wordt dit gebod ingewisseld voor de utopie van de begeerte. (zie ook Rand, 1992, deel III, hoofdstuk 2).

Het 'Gij zult niet begeren wat van een ander is' dient er toe om de noodzakelijke saamhorigheid en gemeenschappelijkheid niet verloren te laten gaan. In traditionele samenlevingen heeft dit gebod eeuwenlang gezorgd voor grenzen. De bankier van die samenleving werd beschermd tegen hebzucht en afgunst. In de moderne samenlevingen is het 'feder voor zich' richtinggevend. Moderne individuen zijn gericht op hun eigen belang; kijk naar de moderne bankiers en moneymakers. Begeerte gaat verder dan simpele hebzucht. Mensen bootsen een ander na in wat zij te begeren hebben (mimetische begeerte). Begeerte wordt in onze 'money make' samenleving niet meer als ondeugd maar als een deugd gezien. 'Afgezien van de partner van de burens, kunnen we dankzij geld de dingen kopen die de burens hebben'. Achterhuis toont aan, dat een snel moreel oordeel over de moderne samenleving niet helpt. Hij stelt voor om de moderne samenleving in samenhang met de veranderde marktorde te leren verstaan en dan te verbinden met nieuwe vormen van solidariteit.

<<tussenkop>>**Making money**

<<tekst>>Achterhuis beschrijft de rol, de geschiedenis en het denken van de vrije markt. Zijn beschrijving toont aan, hoe het moderne neoliberale marktdenken weinig meer van doen heeft met de aloude traditionele markt. Op die markt speelden begrippen als *wederkerigheid* en *gemeenschappelijkheid* een rol. De *vrede van de markt* werd gewaarborgd door rituelen en ceremonieën. De handel was ingebed in wederkerigheidsverhoudingen van mensen die elkaar kenden en die door gewoonte en recht, religie en moraal nauw met elkaar nauw met elkaar verbonden waren.

Met de komst van geld als ruilmiddel is dat wezenlijk veranderd. Door geld is de markteconomie uitgegroeid van een eenvoudig ruilmiddel tot een zelfstandige grootheid. Geld maakt het moderne, vrije individu mogelijk. Geld maakt de productie van rijkdom mogelijk - anders dan door veroveringen. Geld verandert begeerte van een ondeugd in een deugd. Nog steeds is het niet goed

om het rund van je buurman te begeren, maar geld maakt het mogelijk om ook zo'n rund binnen je bereik te krijgen.

Amerikanen hebben de essentie van deze moraal samengevat in de uitdrukking: 'Making money'. Neoliberale denkers als Ayn Rand, Alan Greenspan en Milton Friedman hebben het utopisch geloof in de vrije markt gestimuleerd. Zij zijn bij uitstek voorgangers van de grote wijziging in het maatschappelijk klimaat die met de overwinning van het neoliberalisme gepaard ging. Friedman is tegen elke vorm van staatsingrijpen. Wanneer tijdens de Grote Depressie van de jaren dertig niet zou zijn ingegrepen, zou op den duur het evenwicht vanzelf zijn hersteld. Ellende en ontredde zouden dan een tijdlang verdragen moeten worden, omdat er aan het eind verlossing zou gloren.

<<tussenkop>>De goede mens

<<tekst>>Achterhuis heeft een overtuigende bijdrage geleverd aan het ontmaskeren van de neoliberale utopie. De neoliberale geloofsovertuigingen zullen weer plaats moeten maken voor een grotere nadruk op maatschappelijke waarden als solidariteit, wederkerigheid en de gemeenschappelijkheid. Het goede leven van de mens speelt zich veelal af buiten de markt – maar ook buiten de staat! – in wederkerigheidsrelaties, in de oikos met mensen die ons het naaste staan, in de gemeenschappelijkheid met anderen om greep op ons leven te houden. Dat de markt voor onze moderne tijd een onmisbare ondersteuning oplevert, lijkt geen twijfel. Het is echter levensgevaarlijk om daar utopische verwachtingen aan te verbinden. Ik kan met de conclusie van Achterhuis instemmen, dat we de markt niet aan banden hoeven te leggen – ze ligt in principe altijd aan banden. We moeten er voor waken dat we die banden niet voortdurend tot het uiterste oprekken.

Achterhuis pleit voor een ethiek van de aristotelische deugden, als het gaat om zelfzorg en ethische reflectie op het eigen handelen. Daar ga ik een eind in mee. Ik heb echter ook geen utopisch geloof in de civil society. In de praktijk heeft maatgevoel te maken met balans tussen markt, overheid en burgers.

Devraag die overblijft is uiteindelijk: geloof je in de goede mens, of in de mens, die de neiging tot alle kwaad in zich meedraagt? Dat brengt mij terug bij Douma en Van de Beek. Wie zich bewust is van die 'kluwen van zonde' in ieder mens en in de maatschappelijke structuren, kan met beide benen op de grond blijven staan in plaats van achter de zelf verwerkeliende mens aan te hollen. Zelfs dan geldt nog een mits: een mens kan dat alleen omdat hij weet heeft van een bron tot verlossing en behoud buiten hemzelf, Jezus Christus, en die gekruisigd. Als we dat laatste vergeten gaan we ook zo mee met de bankiers en de begeerte van de markt. Daar ligt de kern van het verschil tussen christelijk sociaal denken en de utopisch liberale mensvisie. De klassieke gereformeerde leer van de erfzonde (Augustinus) betoont in het doordenken van concrete maatschappelijke vraagstukken zijn actualiteit. Wat heeft gereformeerd belijden te doen met moderne ontwikkelingen. Wel het helpt om het *Yes, we can* weer even met beide benen in de modder te zetten.

Jan Westert is redacteur van De Reformatie en voorzitter van het WI van de ChristenUnie

N. a.v. Hans Achterhuis, *De utopie van de vrije markt, Lemniscaat, 2010*